

УДК 325.456.

Ю. В. Слободчикова,
аспірант, КПУ

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАХИСТУ ПІДПРИЄМНИЦТВА НА ОСНОВІ АНТИМОНОПОЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

У статті проаналізовано зарубіжний досвід щодо регулювання конкуренції на ринку; визначена актуальність проблеми розширення міжнародних зв'язків у сфері захисту і розвитку конкуренції.

In the article foreign experience of adjusting of competition is analysed at the market; actuality of problem of expansion of international connections is certain in the field of defence and development of competition.

Ключові слова: монополія, антитрестівське законодавство, конкурентні правила, процеси монополізації, антимонопольна політики.

ВСТУП

Економічна політика України зорієнтована на глибинні ринкові перетворення в контексті європейської інтеграції, де важливе значення має організація оптимальної моделі державного управління у сфері захисту економічної конкуренції діяльності суб'єктів господарювання. Ця проблема набуває особливої актуальності з огляду на необхідність в умовах глобалізації економічних відносин уніфікації конкурентного законодавства різних країн світу, формування механізму лібералізації міжнародних торговельних відносин на базі Світової організації торгівлі, а також узгодження конкурентної поведінки і розподілу ринків між транснаціональними корпораціями. Рівень економічного розвитку та здатність витримати конкуренцію на спільному ринку є одним із критеріїв вступу держави до Європейського Союзу

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Головною метою дослідження є: — сформулювати рекомендації та пропозиції з удосконалення підготовки працівників інституцій конкурентної політики; — аналіз зарубіжного досвіду щодо регулювання конкуренції на ринку.

РЕЗУЛЬТАТИ

Вагомий внесок у дослідження питання конкурентної політики, тенденції розвитку ринкової економіки зробили такі зарубіжні вчені, як: Е. Аткинсон, Д. Барнес, Р. Вернон, Дж. Е. Гарингтон, Е. Долан, В. Кіп Вескузі, І. Кірцнер, Д. Шілінг, А. Чемберлін; зокрема, питання економічної теорії — К. Макконнелл, С. Фішер, Д. Рубінфелд, Е. Маршалл, П. Семюелсон, Р. Піндайк, Д. Гамільтон, Д. Стігліц, Г. Шрьотер.

В Україні проблеми конкурентних відносин в умовах ринкової транс-

формації розглядались у роботах багатьох вчених. Зокрема, вивченням досвіду зарубіжних країн займалися: В. Будкін, І. Бурковський, В. Забігайло, Є. Ковальова, Л. Пашко, Д. Решітков, В. Сіденко, С. Шевчук, Н. Яременко; проблемам гармонізації конкурентного законодавства України із законодавством ЄС присвячено праці: В. Єременка, О. Олійника, Т. Удалова; питання ринково-конкурентних відносин вивчали: З. Ватаманюк, В. Геєць, О. Гаврилишин, В. Загорський, І. Коломієць, О. Кузьмін, В. Лагутін, І. Михасюк, С. Мочерний, С. Панчишин; дослідження державних механізмів регулювання у сфері конкурентної політики проводили: Ю. Бажал, В. Бодров, О. Кілієвич, М. Лесечко, Н. Нижник, І. Розпутенко, А. Чемерис.

За Оксфордським словником для ділового світу, монополія — "Це володіння торгівлею товарами чи послугами, або контроль над нею, який здійснює продавець чи продуцент. Серед численних видів монополій їх можна звести до трьох основних: прирізної, адміністративної і економічної.

Світова практика регулювання конкуренції започаткована в 1890 р., коли в США був ухвалений Антитрестовий акт Шермана. Акт Шермана передбачав, що трести, які монополізували галузеві ринки, слід розформувати, замінивши їх децентралізованими, керованими, конкуруючими між собою підприємствами. Цей нормативний документ забороняв монополізацію будь-якої галузі торгівлі та передбачав перелік покарань, які можна було застосувати до монополістів, — від грошових штрафів до кримінальної відповідальності. Цей наріжний камінь антитрестового законодавства, на перший погляд, прямо стосується суті справи. Суть закону втілено в двох основних пунктах. Параграф 1: будь-яка угода, об'єднання у формі тресту або в іншій формі, або таємна змова, що мають на меті обмеження виробництва або торгівлі між декількома штатами або з іноземними державами, сьогодні оголошуються незаконними. Параграф 2: будь-яка особа, яка буде або спробує монополізувати, або об'єднатися, або змовитися з якою-небудь особою або особами, щоб монополізувати яку-небудь частину виробництва або торгівлі між декількома штатами або з іноземними державами, вважатиметься винним в скоєнні злочину [3, с. 74].

Результатом ухвалення цього закону стало перетворення монополії і "обмежень торгівлі" — наприклад, таємних змов у області ціноутворення або розподілу ринків між конкурентами — в кримінальні злочини проти федерального уряду. Згідно із законом Шермана як міністерство

юстиції, так і сторони, що постраждали від підприємницьких монополій, могли пред'явити їм позов. Фірми, викриті в порушенні закону, за рішенням суду могли бути ліквідовані; або могли видаватися судові розпорядження, що забороняють ті види діяльності, які визнавалися незаконними даним актом. Проте, перші ж судові тлумачення закону Шермана виявили серйозні сумніви у його ефективності, стало ясно, що потрібне більш точне формулювання антитрестових настроїв уряду. Дійсно, ділове співтовариство саме прагнуло до більш чіткого формулювання того, що є законним або незаконним.

Акт Шермана ряснів вельми туманними, поверхневими формулюваннями. Невдало були визначені навіть основні поняття, такі як "трест", "монополізація або спроба монополізації", "монополістичне об'єднання", "обмеження торгівлі". Цей Акт не був досконалим. З огляду на це Конгрес США в 1914 р. ухвалив Акт Клейтона та Акт про федеральну торговельну комісію. Перший з них заборонив цінову дискримінацію, тобто встановлення продавцем різних цін для різних покупців за умови, що відмінності в цінах не зумовлені різними витратами; інший — передбачав створення комісії для реалізації Акт Клейтона. При впровадженні цих законів виникла низка проблем, оскільки покупці звертались до продавців з проханням продати для них товари за спеціальними цінами. Наступні параграфи закону Клейтона були покликані підсилити і уточнити сенс закону Шермана: параграф 2 оголошує поза законом цінову дискримінацію покупців, коли така дискримінація не виправдана різницею у витратах. Параграф 3 забороняє виняткові, або "примусові", угоди, відповідно до яких виробник продав би якийсь товар покупцеві тільки за умови, що останній купує інші товари у того ж самого продавця, а не у його конкурентів. Параграф 7 забороняє придбання акції конкуруючих корпорацій, якщо це може призвести до ослаблення конкуренції. Параграф 8 забороняє формування директората, коли керівник однієї фірми є також членом правління конкуруючої фірми — в крупних корпораціях, де результатом було б зменшення конкуренції [4, с. 271].

Федеральна торгова комісія (ФТК) була створена з п'яти членів і на неї була покладена відповідальність за проведення в життя антитрестових законів, і закону Клейтона особливо. ФТК була наділена владою розслідувати нечесні конкурентні дії за своєю власною ініціативою або на вимогу фірм, що понесли збиток. Комісія могла влаштовувати

публічні слухання за такими позовами і при необхідності видавати заборонні розпорядження в тих випадках, коли були розкриті "нечесні методи конкуренції в комерційній діяльності".

У 1936 р. цей закон був доповнений Актом Робінсона — Патмана, що забороняв покупцям погоджуватися на заздальгидь дискримінаційні ціни. У 1950 р. Конгрес додатково ухвалив Акт Селлера — Кефопера, що заборонив придбання акцій чи майна іншої фірми з негативними наслідками для "будь-якої лінії комерції". Внаслідок цього всі горизонтальні та вертикальні злиття і злиття конгломератів залежали від антимонопольного законодавства. Цей закон вніс поправку до параграфа 7 закону Клейтона, який, як ви пам'ятаєте, забороняє фірмі набувати акцій конкурентів, якщо таке придбання ослабило б конкуренцію. Фірми могли обійти параграф 7 шляхом придбання речовинних елементів активів (основних виробничих фондів і устаткування) конкуруючих фірм, а не їх акцій. Закон Селлерам — Кефопера закрит цю лазівку, заборонивши одній фірмі набувати речовинних елементів активів іншої фірми, коли результатом було б ослаблення конкуренції.

Антимонопольне законодавство США передбачало також певні винятки щодо застосування. Так, не поширювалися акти Шермана і Клейтона на діяльність профспілок у сфері страйків, на фермерські кооперативи в разі продажу ними сільськогосподарської продукції тощо. Таким чином, усі ці акти регулюють конкуренцію в США майже 100 років, донині зберігаючи чинність [3, с. 74].

У Великобританії законодавство про конкуренцію складається з чотирьох законів, так званих "Актів парламенту": Акт про добросовісне підприємництво (1973 р.), що регулює процеси монополізації та злиття підприємств; Акта щодо обмежувальних підприємницьких практик (1976 р.), він поширюється на угоди між особами чи компаніями, що можуть обмежити свободу самостійних дій підприємців; Акта про перепродажні ціни (1976 р.), спрямований проти спроб нав'язування мінімальних цін, за якими товари можуть перепродаватися; Акта про конкуренцію (1980 р.), що стосується антиконкурентної практики. Крім цього, конкурентна політика Великобританії керується єдиними конкурентними правилами, встановленими для країн Європейського союзу. Комісія з монополій та злиттів здійснює дослідження і доповідає з питань, які доручає державний секретар з торгівлі та промисловості чи гене-

ральний директор відомства, але вона не має права розпочати дослідження з власної ініціативи.

У британському законодавстві монополією вважається така ситуація, коли компанія чи їх група здійснює на ринку не менш ніж 25% поставок чи закупок. Відомство з добросовісного підприємництва здійснює спостереження за британськими ринками і розглядає звернення щодо зловживання монопольним становищем, які надходять до нього. Якщо генеральний директор відомства доходить висновку, що є зловживання монопольним становищем, то він передає справу в комісію з монополій і злиттів уже для офіційного вивчення. Комісія проводить дослідження і надсилає відповідь державному секретареві. Державний секретар може видати розпорядження про припинення антиконкурентних дій або просити генерального директора взяти в порушників зобов'язання про припинення цих порушень.

Згідно з Актом про конкуренцію антиконкурентними діями вважаються такі, які передбачають обмеження конкуренції або її запобігання. Слід зазначити, що на одних ринках певні дії можуть вважатися такими, що прийнятні з точки зору конкуренції, тоді як на інших вони є неприйнятними. Все залежить від конкретної ситуації, саме це характеризує конкуренцію як селективний інструмент регулювання ринку. Законодавство Великобританії ні не стимулює, ні не перешкоджає злиттю, тобто воно займає нейтральну позицію до того моменту, поки не встановлюється відповідність чи невідповідність цього заходу суспільним інтересам. Разом з цим воно не вимагає, щоб компанії обов'язково інформували про злиття, які вже відбулися чи очікуються. Проте на практиці компанії вважають за краще інформувати про це відповідні державні органи. Таким чином, законодавство забезпечує високий рівень відповідальності суб'єктів господарювання за порушення вимог щодо забезпечення конкуренції [1, с. 34].

Слід відзначити і таку британську специфіку: згаданий механізм не поширюється на надання послуг; відсутні заборони щодо максимальної ціни, за якою дилер може продавати товари; дозволяється рекомендувати перепродажні ціни.

Антимонопольне законодавство Європейського союзу складається з двох рівнів: основою є національні законодавства, а інший рівень — це конкурентне право ЄС. Національний рівень передбачає систему державного захисту та конкурентну політику кожного національного ринку з урахуванням тенденцій роз-

виту конкуренції в різних країнах. Загальноєвропейський рівень — це спільне конкурентне законодавство Європейського союзу, що враховує особливості реалізації конкурентної політики на спільному ринку. Політика ЄС щодо конкуренції базується на статтях 85 та 86 Римського договору та Договору про утворення Європейського Економічного Співтовариства; актах, рекомендаціях Європейської комісії. Таким чином, на основі цієї законодавчої бази конкурентна політика Європейського союзу спрямована на:

— запобігання реалізації угод, які обмежують конкуренцію та спрямовані на зловживання домінуючим становищем на ринку;

— контроль за рівнем економічної концентрації суб'єктів господарювання; лібералізацію монополістичних секторів економіки ЄС;

— забезпечення моніторингу надання державної допомоги суб'єктам господарювання в країнах-членах ЄС.

В Європейському союзі повноваження щодо захисту конкуренції, формування політики конкуренції та її впровадження покладені на Генеральний директорат ІV Європейської комісії. В окремих випадках ці функції можуть бути розподілені між уповноваженими органами, які відповідають за регулювання конкуренції в країнах-членах ЄС, та законодавчими судами. Компетенція Європейської комісії поширюється на такі сфери: збирання необхідної інформації, накладання штрафів; вживання тимчасових заходів; надання пільг окремим фірмам, дії яких обмежуються статтями договору тощо. Інформацію для прийняття рішень збирають шляхом проведення розслідування за виявленим фактом обмеження конкуренції та моніторингу дій суб'єктів господарювання на спільному ринку в формі запитів до відповідних компаній. Нині всі країни-члени провадять єдину політику в галузі конкуренції, яка характеризується досконалістю і раціональним механізмом реалізації та високоефективним контролем за її дотриманням. [2, с. 87]

Антимонопольне законодавство Європейського союзу не заперечує наявності монополій, а лише запобігає їхньому зловживанню домінуючим становищем на ринку. Крім цього, воно спрямоване не лише на обмеження діяльності, а й на підтримку тих суб'єктів господарювання, для яких вона необхідна, з метою підвищення міжнародної конкурентоспроможності. Незважаючи на те, що конкурентне законодавство є загальнообов'язковим, у процесі його застосування враховуються особливості галузей та ринків.

ВИСНОВОК

В українському законодавстві існує дуже багато прогалин і недоліків, які можна було б усунути, просто проаналізувавши жерела антимонопольного законодавства інших держав. Однією з таких прогалин є майже нерозвинене законодавство щодо монополій у міжнародній торгівлі. Тобто антимонопольне законодавство розвинених країн світу поширюється на компанії самої країни та іноземні компанії, діяльність яких має прямий, суттєвий і передбачуваний у недалекому майбутньому вплив на комерцію даної країни. Антиконтурентна дія територіально може відбуватися як у даній країні, так і за її межами. Якщо така дія даного ринку не стосується, то, як правило, ніяких дій стосовно такого порушника не відбувається.

В Україні недостатньо розвинений (майже нерозвинений) захист прав інтелектуальної власності. Тобто захист цих прав у законах хоч і не достатньо, але забезпечений, в той час як на практиці реальних важелів впливу на таких порушників не зроблено.

Узагальнюючи механізми проведення антимонопольної політики в розвинених країнах, слід зазначити, що норми законодавства США та Великобританії мають попереджувальний характер, при визначенні монополій головну роль відіграє не розмір підприємства, а його спроможність контролювати ринок і обмежувати конкуренцію. Антимонопольне законодавство країн Східної Європи спрямоване на підвищення конкурентоспроможності підприємств на світовому ринку та пріоритетний захист інтересів споживачів. Це підтверджує антимонопольне законодавство Франції, що передбачає здійснення діяльності щодо підтримки та заохочення розвитку підприємств до рівня, який відповідає вимогам міжнародної конкуренції.

Досвід країн з розвинутою економікою свідчить, що для антимонопольного контролю за злиттям компаній характерним є дотримання балансу інтересів між відстоюванням конкурентного середовища на внутрішніх товарних ринках та "монополістичним" протекціонізмом національних підприємств, що працюють в стратегічних галузях економіки, тобто в галузях, які забезпечують конкурентні переваги країни, наприклад, літакобудування, нафтопродукти, фармацевтика, вино та виноматеріали, машини, обладнання, телекомунікації.

Проаналізувавши практику антимонопольної діяльності в таких розвинених країнах, як США та Великобританія, можна вказати, що застосування їх досвіду не перешкоджатиме розвитку конку-

ренції в Україні, а сприятиме її стимулюванню. Так, використовуючи досвід зарубіжних держав, потрібно враховувати специфіку соціально-економічного розвитку нашої країни, вибирати найбільш доцільні у даний період форми та методи організації відносин, які виникають при формуванні та розвитку конкуренції. Практика підтверджує необхідність оптимального співвідношення різних за формою власності та розмірами підприємств у єдиному економічному просторі, а тому в процесі антимонопольного регулювання потрібно враховувати доцільність організаційних перетворень та запобігати монополізації економіки.

Зарубіжний досвід дає змогу зробити такі висновки: формування конкурентного середовища потребує державного регулювання, яке б заохочувало розвиток малих обсягів інвестицій; ефективна ринкова економіка неможлива без втручання держави, що запобігає лібералізму; антимонопольне законодавство може бути дієвим лише за умови забезпечення жорсткого державного контролю за його виконанням.

Процеси інтеграції України у європейську та світову економіку, підвищення відкритості національного ринку визначають актуальність проблеми розширення міжнародних зв'язків у сфері захисту і розвитку конкуренції. Зокрема, на сучасному етапі постають питання: вивчення та запровадження "кращої практики" економічно розвинених країн; запобігання економічному віддаленню від України ряду країн Центральної та Східної Європи у зв'язку з їх вступом до ЄС та НАТО; узгодження дій з конкурентними органами країн СНД; поглиблення стосунків з міжнародними економічними організаціями. Цілком придатним засобом для цього вбачається посилення міжнародних контактів у сфері конкурентної політики, яке реально забезпечувало б гармонізацію та балансування інтересів різних країн.

Література:

1. Дахно І. І. Антимонопольне право. — К.: Четверта хвиля, 1998. — 352 с.
2. Європейська інтеграція та Україна. — К.: Друк ТОВ "Макрос", 2002. — 480 с.
3. Наука молода : збірник наукових праць молодих вчених Тернопільського державного економічного університету. — 2005. — Вип. 4.
4. Пол А. Семьюельсон, Вільям Д. Нордгауз. Мікроекономіка/ Пер. з англ. — К.: Основи, 1998. — 676 с.

Стаття надійшла до редакції 31.08.2009 р.